

Dede Korkut'taki Amıt Suyu

Dursun Can EYÜBOĞLU*

Öz: Dede Korkut Destanları eski Türk yaşamını bir ayna gibi yansıtan anlatılardır. Tarihin derinliklerinden süzülen bu anlatılar Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürü, sanatı gibi birçok konuda değerli bilgiler içermektedir. Dede Korkut'ta tarihî-coğrafi-edebî-kültürel açıdan başlıca iki katman bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bunlardan biri Amıt Suyu/ Amıderya/Amu Derya'dır. Amıt Suyu'nun adı Dede Korkut Kitabı'nda üç boyda geçmektedir. Dede Korkut'taki Amıt Suyu, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'da yer almaktadır. Dede Korkut'ta adı geçen Amıt Suyu, Amu Derya'dır. Amu Derya, Türkler ile Farsi kavimler arasında bir doğal sınır olmuştur. Dede Korkut'ta adı geçen Amıt Suyu (Amu Derya) ve Demirkapı, Batı Göktürklerinin-Türgişlerin güneybatı sınırını oluşturuyordu. Dede Korkut'ta geçen Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amıt Suyu/Amu Derya, Demirkapı vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır. Dede Korkut'un alt katmanlarında yer alan Amu Suyu, destanın üst katmanında değiştirilerek Amıt Suyu olarak yer almış olabilir. Dede Korkut Destanları'nın üst coğrafyasında görülen Hamid, Mardin, Bayburd, Trabuzan, Gürcistan gibi yer adları Karakoyunlu ve Akkoyunluların hem birbirleriyle hem de diğer Türk boyları ve diğer kavimlerle yaptıkları savaşların tarihi hatıralarını taşımaktadır. Bu makalede, Dede Korkut'taki Amıt Suyu; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Coğrafya, Amıt Suyu, Amu Derya, Ceyhun.

Amıt Suyu in Dede Korkut

Abstract: Dede Korkut Epics are narratives that reflect the old Turkic life like a mirror. These narratives, filtering through the depths of history, contain valuable information about many subject such as Turkic history, geography, language, literature, culture, art. There are two main historical-geographical-literary-cultural layers in Dede Korkut: The Lower Layer and the Upper Layer. Many place names are mentioned in Dede Korkut. One of them is Amıt Suyu/Amıderya/Amu Derya. The name of Amıt Suyu is mentioned in three epics in The Book of Dede Korkut. Amıt Suyu in Dede Korkut is in Central Asia, the homeland of the Turks, in the sub-geography of the epic. Amıt Suyu, which is mentioned in Dede Korkut, is Amu Derya. Amu Derya formed a natural border between Turks and Persian tribes. Amıt Suyu (Amu Derya) and Demirkapı mentioned in Dede Korkut formed the southwest border of the Western Gokturks and Turgishs. Many place names in Dede Korkut, such as Aladag, Karadag, Karacuk, Kazilik Dagi, Turkistan, Amıt Suyu/Amu Derya, Demirkapı etc. reflect the historical geography of the epic. Amu Suyu in the lower layer of Dede Korkut may have undergone changes in the upper layer of the epic and localized as Amıt Suyu. Place names such as Hamid, Mardin, Bayburd, Trabuzan, Gurcistan seen in the upper geography of the Dede Korkut Epics carry the historical memories of the struggles of the Karakoyunlu And Akkoyunlu, both among themselves and with other Turkic tribes and other tribes. In this article, Amıt Suyu in Dede Korkut; its place in the lower geography and upper geography of the epic were examined.

Keywords: Dede Korkut, Geography, Amıt Suyu, Amu Derya, Ceyhun.

* Araştırmacı Yazar, Şair. Türkiye-İstanbul. Email: dursuncaneyuboglu@gmail.com. Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4163-0976>.

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 09-05-2023

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 03-01-2024

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: [ijvuts.1294729](https://doi.org/10.1501/ijvuts.1294729)

Giriş

Fuat Köprülü'nün derslerinde “*Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar*” (Ergin, 2017: 7) diyerek önemini dile getirdiği Dede Korkut Destanları, Türk tarihi, coğrafyası, kültürü, dili, edebiyatı gibi birçok konuda önemli bir yere sahip olup eski Türk yaşamıyla ilgili temel başvuru kaynaklarından biridir. Dede Korkut Destanlarını ve daha birçok sözlü kültür ürünlerini bize miras bırakan eski Türkler, Doğu Avrupa'dan Doğu Asya'ya uzanan çok geniş bir alanda yaşamışlardır. Bu geniş coğrafya birçok farklı yeryüzü şeklini; bozkırları, dağları, ırmakları, gölleri, ormanları, çölleri vb. bünyesinde barındırmaktadır. Şimdi kısaca eski Türklerin, eski Türk kültür, boy ve devletlerinin coğrafyasına yer verilecektir:

Kökleri *Afrika*'ya uzanan günümüz insanı *Homo Sapiensin*, yaklaşık 40.000 yıl önceki *Buzul Çağı*'nda, olasıdır ki bir av peşinde, *Orta Asya*'ya girdiği düşünölmektedir (Golden, 2015: 27).

Yerkürenin geçirmiş olduğu en son buzul çağı, günümüzden yaklaşık 3 milyon yıl önce başlayıp 10 bin yıl önce ise en küçük düzeyine indiği bilinen 4. zaman (Kuvaterner) buzul dönemidir. Son buzul çağının en geniş döneminde *Avrasya*'nın kuzey yarısı tamamıyla *Kuzey Buzul Kıtası* tarafından örtölmüşü. Doğu-Batı yönünde uzanan *Alp-Himalaya* dağ kuşağı yer yer bazı kesintiler olmakla birlikte dağ buzullarıyla kaplıydı. *Orta Asya* ise kuzeyde *Kuzey Buzul Kıtası* ile güneyde *Alp-Himalaya* doğrultusunca uzanan dağ buzulları arasında kalmaktaydı. *Orta Asya*, kuzeydoğu-güneybatı yönlü *Tanrı* ve *Altay Dağları* buzulları ile ikiye bölünmüşü. Sonradan tarihi süreç içerisinde bu ikiye bölünen kısımlar, *Batı Türkistan* ve *Doğu Türkistan* topraklarını oluşturmaktaydı. Türklerin en eski ataları, yaklaşık 20 bin yıl önce, *Orta Avrasya*'da günümüzden yaklaşık 5 derece daha düşük bir ortalama sıcaklıkta, etrafı buzullarla çevrili çok sayıda büyüklü, küçüklü tatlı su göllerinin bulunduğu bölgede yaşamaktaydı. 20 bin yıl önce buzulların erimeye başlamasıyla birlikte, *Karadeniz*, *Hazar* ve *Aral*'ın kuzeyinde büyük buzul gölleri oluşmuştu ve bu göllerden taşan tatlı buzul suları, *Dinyeper*, *Volga*, *Don*, *Ural*, *Tobol*, *Iris* gibi büyük nehirler yoluyla *Hazar*, *Aral* ve *Karadeniz*'e akıyordu. Bu süreç M.Ö. 12.500 yılı dolaylarına kadar devam etmişti ve akan sular *Hazar*, *Aral* ve *Karadeniz*'i ağzına kadar doldurmuştu, bu iç denizler de kademeli olarak birbirlerine bağlanmıştı, fazla gelen sular, göl ve denizleri birbirine bağlayan kanallardan taşarak, *Aral*'ın suları *Hazar Denizi*'ne, *Hazar*'ın suları *Karadeniz*'e ve sonrasında *Marmara* ve *Akdeniz*'e boşalıyorlardı. Fazla su, *Hazar Denizi*'nin bugünkü doğu ve kuzey sahillerindeki alçak arazileri basmış, güneyden *Aral Gölü* ile birleşmişti ve *Karadeniz*'in 1,5-2 katı büyüklüğünde, fakat oldukça sığ bir tatlı su gölü haline gelmişti. *Hazar Denizi*, günümüzdekine göre 1,5 kat daha büyüktü. *Aral*

Gölü ise, günümüzdeki *Aral*'dan çok daha büyüktü ve hemen hemen bugünkü *Hazar Denizi* kadar bir alanı kaplıyordu. Bölgede ayrıca *Balkaş* ve *Baykal* gölleri gibi tatlısulu başka iç denizler ve göller de vardı. Günümüzde *Doğu Türkistan*'da yer alan *Tarım Ovası* (Taklamakan Çölü) da büyük bir tatlısu iç deniziydi. Bir taraftan kuzeydeki buzul gölleri ve onları boşaltan *Volga* (İtil) ve *Tobol* nehirleri ile, diğer taraftan güney ve doğusundaki *Afganistan*, *Tacikistan* ve *Kırgızistan* dağlarındaki *Tanrıdağı Buzulları* tarafından beslenen *Sır Derya* ve *Amu Derya* nehirleri *Hazar-Aral* tatlısu göllerini sürekli beslemekteydi. *Hazar-Aral* tatlısu gölünün bugünkünden çok saha büyük olması ve sığ olması nedeniyle bu bölgede oldukça ılıman bir iklim oluşmuştu. Bu coğrafya ve iklim şartlarının etkisiyle bölge, M.Ö. 12.500 ve M.Ö. 6.200 yılları arasında *Genç Buzul Çağı* ve *Mini Buzul Çağı* dönemlerinde bile yaşanabilir bir durumdaydı. Her geçen gün yaşama daha elverişli bir hale gelen bu coğrafya ve iklim koşulları da sonraki medeniyetlerin altyapısını hazırlamıştır (Köksoy, 2002: 478-485).

M.Ö. 6000'lerde, *Orta Asya*'da tarım gelişmişti. M.Ö. 6. bin-M.Ö. 4. bin yılları arasında, *Güney Türkmenistan*'da tarımcı toplumlar yaşarken, buranın kuzeyinde kalan bölgenin önemli bir bölümünde avcı-toplayıcılık ve balıkçılıkla geçinen topluluklar yaşıyordu. Uçsuz bucaksız yeşil düzlükleriyle bozkır, hayvancılığa önem veren ilk çiftçilere daha cazip gelmeye başlamıştı. Olasıdır ki M.Ö. 4800 gibi erken bir tarihte ve büyük olasılıkla da *Deşt-i Kıpçak* olarak da adlandırılan *Kıpçak bozkırlarında* atın evcilleştirilmesi önemli bir dönüm noktası olmuştu. M.Ö. 3. bin yılda, hayvan yetiştiricilerinin ve sürülerinin sayısı artmaya başlamış, bunun sonucunda bozkırın daha içlerine doğru hareket etmişler ve çobanlık onların yaşam şekli haline gelmişti. M.Ö. 2000 civarında, büyük ölçüde sürülerine bağımlı hâle gelen bazı geçimlik tarımcılar göçebelige geçmişlerdi. Avcılık ise bir besin kaynağı olmaya devam etmiş, daha sonraki göçebeler de bu durumu sürdürmüşlerdi (Golden, 2015: 27-31).

Orta Asya'da, *Altay Dağları*'nın kuzeyi ile *Sayan Dağları*'nın güneybatısı arasındaki bölgenin en eski Türk yurdu olduğu düşünülmektedir; *Minusinsk* bölgesindeki *Afanasyevo Kültürü* (M.Ö. 2500-M.Ö. 1700) ve onu takiben aynı bölgedeki *Andronovo Kültürü* (M.Ö. 1700-M.Ö. 1200)'nde Proto-Türkler/Ön-Türkler yaşıyordu (Taşağıl, 2013: 45-46). *Andronovo Kültürü*'nün yayılmasından, Türklerin çoğalarak, buldukları bölgeye sığmayarak, belki de iklim değişikliğinin etkisiyle, etrafa yayıldıkları görülmektedir. Türklerin *Çin*'e, *Tanrı Dağları*'na, *Hindistan*'a, *Harezm* bölgesine, *Batı Türkistan*'a, hatta muhtemelen *Ön Asya*'ya, *Sibirya* bölgesine yayılmışlardır (Taşağıl, 2017: 23).

İskitler'in ortaya çıktıkları ilk yerleşim yeri olarak, Herodotos'tan günümüze kadar araştırmacılar tarafından, *Batı Sibirya-Altay* bölgesi, *Kuzey ve Orta Kazakistan*, *Aral Gölü*

çevresi ile *Aral* ve *Hazar* arasındaki bozkırlar gösterilmektedir (Aksoy, 1998: 38). İskitler; *Çin Seddi*'nden *Tuna Nehri*'ne kadar çok geniş bir alanda yayılmışlardı (Durmuş, 2017: 9).

Hunların (Hsiung-nu) ağırlık merkezi, *Orhun-Selenga* ırmakları ve Türklerce kutlu sayılan *Ötüken* bölgesi-*Ongın Irmağı* üzerindeki *Karakum* ile *Ordos* bölgesi idi (Kafesoğlu, 2012: 59).

Merkezleri bugünkü *Moğolistan* ve *Ordos*'ta bulunan Hunlar, yaşadıkları devrin süper gücü idi. M.Ö. 2. yüzyılda Büyük Hun İmparatorluğu, doğuda *Kore*'den batıda *Hazar Denizi* kıyılarına kadar uzanıyordu (De Groot ve Asena, 2011: 11).

Orta Asya'da, *Sir-derya* bölgesinde, M.Ö. 3.-M.S. 5. yüzyıllar arası, *K'ang-kü* devri olarak da anılmaktadır. M.Ö. 3.-M.Ö. 2. yüzyıllarda, *Çin* sınırlarında Doğu Hun Devleti yükselişi ve yayılması sonucunda, bazı boylar batıya göç etmişlerdi. Bunlardan, *K'ang-kü* ile aynı cinsden oldukları *Çin* kaynaklarında belirtilen, *Shiratori*'nin fikrine göre ikisi de, *K'ang-kü* gibi Türk olan, adları *Çince U-sun* (veya *Wu-sun*) ve *Yüe-ch'ih* (*Kuşan*=*Kuş*'lar), *K'ang-kü*'nün, doğusunda ve güneyinde komşuları olmuşlardı (Esin, 1976: 86-87).

Avrupa Hunları, 2. yüzyılda *Aşağı Volga* bölgesine yerleşmiş, 3. yüzyıldan sonra *Karadeniz*'in kuzeyindeki *Volga* ve *Dinyester* ırmakları arasında kalan bozkırlara gelerek İskitlerin yerini alan Sarmatlarla ilişki kurmuş, ayrıca *Dinyeper*'in batısındaki Gotlarla da komşu olmuşlardı. Avrupa Hunları, Uldız ve Muncuk dönemlerinde, *Ural* ovaları ile *Karpatların* rakipsiz hakimiydiler. 420-430'lu yıllarda *İtalya*'da, *Galya*'da, hatta *Toulouse* kadar uzak bölgelerde bile Hun atlıları görülüyordu. 444-451 yıllarında, Avrupa Hun hükümdarı Attila, *İllirya*'yı (Arnavutluk), *Moesia*'yı, *Makedonya*'yı, *Trakya*'yı ele geçirmiş, *Tuna* ve *Ren* nehirlerinin yukarılarına kadar çıkmıştı (Roux, 2013: 70-73).

Akhunlar, 350'li yıllarda Juan-juanlar'dan ayrılarak, *Maveraiinnehir* ve *Semer kand* civarında Akhun Devleti'ni kurmuştu. Akhunlar, başta bu bölge olmak üzere, *İran* ve *Afganistan*'a, hatta *Anadolu*'ya uzanan akınlarda bulunmuşlardı. Gök-Türkler'in güneybatısındaki komşularıydılar (Taşağıl, 2014: 18).

Gök-Türk hükümdarı Mukan Kağan (553-572)'in fetihleri sayesinde, Gök-Türk Devleti'nin sınırları, *Orta Asya*'yı tamamen kaplayacak şekilde, doğuda *Kore*'den batıda *Karadeniz*'e kadar uzanıyordu. *Moğolistan*'ın doğusundaki *Kerulen Irmağı*'ndan *Ural Dağları*'na kadar çok geniş bir sahada yayılmış olan Töles boylarının hepsi Mukan Kağan'ın idaresindeydi. Gök-Türkler, zamanın bütün diğer devletlerinin hepsinden daha büyük ve güçlüydüler. Ağabeyi Bumın ve onun oğullarının doğuda Gök-Türk Devleti'ni genişlettiği sırada, çok geniş bir sahaya hâkim olan İstemi Yabgu (552-576), batı bölgelerinde büyük çapta bir fetih hareketine girişmişti.

İstemi Yabgu, ilk önce *Altay Dağları*'nin batısından başlayarak *Hazar Denizi*'ne kadar uzanan sahada dağınık olarak yaşayan Töles ve On Ogur boylarını kendine tabi hale getirmişti. Doğuda bugünkü Doğu *Türkistan*'ın doğu ucunda bulunan *Hami* kentinden batıda *Karadeniz*'e kadar uzanan geniş saha İstemi Yabgu'nun idaresindeydi (Taşağıl, 2014: 33, 38).

Batı Gök-Türk Kağanlığı'nın toprakları *Yedisu*, *Çu-Talas* ırmakları ve *Merkezi Tanrı Dağları* idi ve hakimiyetlerini *Altay*, *Cungarya*, *Doğu Türkistan*'dan *Sir Derya*'ya, kuzeyde *İrtiş*'ten kuzey *Ural-İtil*'e kadar olan yerlere kadar genişletmişlerdi. Merkezi, *Tokmak*'ın yanındaki Ak Beşim harabesi olarak bilinen *Suyab* idi. *On Ok* budun, *Cungarya* ile *Talas-Karadağlar* arasında yaşıyordu (Karayev, 2000: 36).

Türgişler, 7. yüzyılın ortalarından 8. yüzyılın ortalarına kadar, *Altay Dağları*'nin batısından *Sir Derya*'ya kadar uzanan geniş bir alanda yaşıyorlardı. Bu coğrafyanın güneyinde *Tanrı Dağları*, kuzeyinde *Balkaş*, *Alagöl*, *Zaysan* gibi göller bulunuyordu. Türgiş boyları, bu verimli ve geniş arazide, çayırlarda hayvanlarını otlatarak göçebe bir yaşam sürüyorlar, hayvan sürülerini *İ-li*, *Çu* ve *Talas* ırmakları boylarında besliyorlardı (Salman, 1998: 11).

10. yüzyılın ilk yarısında Oğuzlar, *Hazar Denizi*'nden *Sir Irmağı*'nın orta yatağındaki *Farab* (11. yüzyıldaki adı *Karaçuk*) ve *İsficab* yörelerine kadar olan yer ile bu ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Oğuz ülkesi batıda *Hazar Denizi*'ne kadar uzanıyordu. 10. yüzyılın başlarında, o zamana kadar iskân edilmeyen *Hazar Denizi*'nin doğu tarafındaki *Siyah-Kuh* (Kara-Dağ) yarım adası Oğuzlar tarafından yurt tutulmuş ve bundan dolayı bu yarım ada *Mangışlağ* adını almıştı (Sümer, 1972: 33).

11. yüzyıl Oğuz boylarının anayurt *Türkistan*'dan *Anadolu*'ya akın ve göçlerine sahne olmuş, boyların birbiri ardına geldiği bu Türk göçü sonraki birkaç yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Moğolların zuhurundan önce ve sonra *Anadolu*'ya gelen birçok Türk toplulukları, iskân edildikleri yerlerde kendi adları ile köyler oluşturmuşlar, önceden yaşadıkları yerlerdeki bazı köy, dağ, ırmak adlarını geldikleri sahalara da getirmişlerdir (Köprülü, 1959: 40'dan aktaran Eröz, 1991: 15).

Eski Türklerin yaşadığı bu geniş coğrafya aynı zamanda kültürlerine, sözlü kültür ürünlerine de yansımıştır. Türk sözlü kültüründe önemli bir yere sahip olan *Dede Korkut Destanları*'nda da bu geniş coğrafyanın izlerini bulmak mümkündür.

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. farklı türlerde olmak üzere birçok varyantı, nüshası, el yazması vardır. Bunlardan en bilineni, buldukları yerler olan *Dresden* ve *Vatikan* adlarıyla bilinen iki ayrı nüshası olan *Dede Korkut Kitabı*'dır. *Dede Korkut*

Destanları'nın bir varyantı *Türkmen Halk Nüshası* olup Türkmen/Türkmenistan varyantı olarak bilinmektedir. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı da 2019 yılında keşfedilen *Türkmen Sahra/Günbed* el yazmasıdır.

Muharrem Ergin, Dede Korkut'taki coğrafya hakkında bilgi vermiştir. Muharrem Ergin'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen yer adları iki kısma ayrılabilir; birincisi, hikâyelerdeki olayların geçmiş gösterildiği asıl alan içindeki yerler; ikincisi, olayların geçtiği alan dışında kalan ve çeşitli nedenlerle adları geçen yerler. Hikâyelerin geçmiş gösterildiği alanın ortasında, Oğuzların oturdukları, *Oğuz* veya *Oğuz İlleri* şeklinde adlandırılan, Oğuzların oturdukları bir ülke vardır. Oğuz ülkesi de *İç Oğuz* ve *Taş (Dış) Oğuz* olarak adlandırılmaktadır. *İç Oğuz*'a Üç Ok ve *Taş Oğuz*'a Boz Ok denilmektedir. Dede Korkut Kitabı'na göre, Oğuz İlleri günümüzdeki Kuzeydoğu Anadolu'da gibi görülse de ve Oğuz'un sınırından bahsedilse de, bunların nereler olduğu belirtilmemiştir. Her beyin bir yurdu ve bir ordusu olduğu anlaşılıyor ancak bunların da yerleri ve sınırları belirtilmemiştir. Hikâyelerde ayrıca, hareket alanı dışında kalan ve bazı vesilelerle temas edilen yerler de *İstanbul*, *Rum*, *Şam*, *Mekke*, *Medine* ve *Türkistan* ile *Türkistan*'daki bazı dağlardır. Bezirganlar, Beyrek'e hediyeler almak için *İstanbul*'a gelir; Deli Dumrul şöhretinin *Rum*'a, *Şam*'a gitmesini ister; Kazan oğlu Uruz ağaca seslenirken onun *Mekke* ile *Medine*'nin kapısı olduğunu söyler; Bayındır Han ile Kazan Han'ın tavsiflerinde "*Türkistan*'ın direği" olduğu vurgulanır; *Türkistan*'ın bazı dağları da bazı vasıflandırma ve seslenmelerde geçer (Ergin, 1989: 51-53).

Alkey Margulan'a göre, Korkut Destanları ile efsanelerinden, bir başka ifadeyle Oğuzlardan miras kalan, Ebülgazi'nin de belirttiği gibi, Oğuz, Kıpçak ve Kanlıların birlikte yaşadığı yerler şunlardır: *Korkut Gölü* (Turgay'da), *Ögiztav* (Atasu boyunda), *Ögiz Jılgası* (Ökiz çayı), *Tas Ögiz* (Dış Oğuz), *Barşın Gölü* (Turgay'da, Atbasar'da), *Arka* (Arku), *Ulıtav*, *Kişitav*, *Ortav* (Ortağ), *Kertav*, *Kutti Kıya* (Ortav'ın bir zirvesi), *Borsaktın Kumu*, *Karakum*, *Sirdariya Suyu*, *Aral*, *Hazar Denizi*, *Kazığurt Dağı*, *Kutti Kıya*, *Talas*, *Şu Irmağı* (Çu), *Mangıstav*'da *Jayık Suyu* (Yayık Çayı). Dede Korkut Kitabı'ndaki destanlarda geçen yer adlarından Kazakistan topraklarında görülenleri şunlardır: *Arku Beli* (Arka), *Ala Dağ* (Alatav), *Altı Ağaç* (Altiığaş), *Kazılık*, *Karaçuk* (Karaşık, Karatav) (Margulan, 2000: 143-145).

Şakir İbrayev'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki destanlara uyumlu gelen *Alpamış*, *Kobilandı* gibi Kazak Türk destanları, Oğuz boylarının yurt tuttuğu yerler olan *Sır* boyundan, yani *Sır-Derya* boylarından, *Aral Gölü* civarından, *Batı Kazakistan* bölgesinden yazılıp alınmıştır (İbrayev, 2000: 41).

Üçler Bulduk'a göre, Dede Korkut'ta *Oğuz* veya *Oğuz Eli* olarak açıklanan siyasi oluşuma sahip ülkenin iki coğrafi alanı vardır; Dede Korkut'ta adı geçen coğrafi bölgelerin bir kısmı, eserin yazıya geçirildiği bölgelerde mevcut iken, bir kısmının bu bölgelerde bulunmadığı görülür veya bazı yer adlarının değişik mekanlarda ortak olarak kullanıldığı görülebilir. Bu ikilik, destanların teşekkül ve yazılış tarihleri arasındaki uzun zaman ve mesafe farkından ileri gelmektedir. Destanın ilk coğrafyası genel anlamda Orta Asya'dır. Buna göre destanlar 10.-11. yüzyıllar arasında *Sir Derya*'dan *Mangışlak*'a kadar uzanan bölgelere ait tarihi izler taşımaktadır; destanın ikinci coğrafyası ise *Doğu Anadolu*'nun kuzeyi, *Azerbaycan*, daha geniş bir ifadeyle *Kafkaslar* sahasıdır. Köken olarak Orta Asya ile ilgili olan fakat farklı Türk coğrafyasında aynı adla hatıraları anılan yer adları bu konularda ipuçları verebilmektedir (Bulduk, 1996: 249).

Ata Rahmanov'un Korkut Ata'nın Türkmenistan varyantını kendisinden derlediği Gurbangılıç Çakanoglu'nun söylediğine göre, eski Türkmenlerin (Oğuzların) 24 boyu, yerleştikleri bölgeye göre *İç Oğuz* ve *Daş Oğuz* olmak üzere iki büyük gruba bölünmüş, *Sirderya* ile *Amuderya* arasında yerleşen *İç Oğuz*lara Salır Gazan hanlık etmiş, *Amuderya*nın güneybatı tarafında ve *Sirderya*nın kuzeybatı tarafında yerleşen *Dış Oğuz*lara Salır Gazan'ın dayısı Oraz hanlık etmiş, *Daş Oğuz* ise ikiye bölünmüş ki, *Amuderya*nın ilerisinde, güneybatısındakilere *Altıkı Daş Oğuz*, *Sirderya*nın arkasında kuzeydoğudakilere *Arkakı Daş Oğuz* denmiştir (Rahmanov, 1988: 6'dan aktaran Erdem, 1998: 177).

Melek Erdem'e göre, Korkut Ata Destanlarının Türkmenistan varyantındaki yer adlarına bakıldığında Dresden nüshasındakilerle bazı fonetik farklılıklar dikkat çekmektedir. Türkmenistan varyantına genel olarak bakıldığında Oğuzların Orta Asya'da Kazakistan sahasında, *Sirderya* boyları, *Ural Dağları*'nın güneybatısı ve bugünkü Türkmenistan sahasını da içeren, *Hazar*'a, *Tecen*, *Murgap* ve *Etrek* nehirlerine kadar giden bir saha görülmektedir (Erdem, 1998: 173). Türkmenistan varyantında, Dede Korkut Hikâyeleri'ne, özellikle de Salur Kazan'a dair çeşitli rivayetlerde de coğrafyaya dair izler bulmak mümkündür. *Merv*'den derlenen rivayetlerde, Salır Kazan'ın *İran*'la düşman olduğu, Salır Kazan'ın *Türkiye* vilayetinden bir pehlivan olduğu, *Semerkant* emiri İtemen'in Gacar tiresinden olduğu, Salır Kazan'ın *Semerkant*'ta evlendiği, yedi yıl orada kaldıktan sonra da yolunun, yeri kesin olarak anlaşılmayan *Balh* vilayetine düştüğü anlatılır. Başka bir rivayette Salır Kazan devrinde Ovgan (Afgan) şahının kızından ve Salır Kazan'ın da oraya gittiğinden bahsedilirken, başka bir rivayette *Hive* kenarında İtbiçen Özbek adlı bir pehlivandan söz edilir. Başka bir rivayette, Salır Kazan, *Senpul-Serpul* adlı yerden *Medine*'ye gider. Başka bir rivayete göre, Salır Kazan *Kabe*'ye giderken yolda ona evinin İtemcek tarafından basıldığını haber verirler, o da

İtemcek'in *Amuderya*'nın ortasında yaşadığını öğrenip yola düşer, *Amuderya*'dan geçer. O vakitler Türkmenler *Amuderya*'nın karşı tarafında yaşamaktadırlar, sonra çoğalıp bu tarafına da geçmişler ve *Vas*'a göç etmişlerdir. Başka bir rivayete göre, Salur Kazan'ın *Senpul-Serpul* adlı yerde yaşadığından, çocuklarından Teke ve Ersarı'nın, *Amuderya*'nın karşısında oturduklarından, daha sonra ise Tekeler'in *Vas*'a göç ettiklerinden, Ersarıların ise orada kaldıklarından söz edilir. Tıpkı Dede Korkut Kitabı'nda olduğu gibi, Türkmenistan varyantında da *İstanbul*, *Rum*, *Şam*, *Mekke* ve *Medine* gibi yer adları geçmektedir (Erdem, 2005: 176).

Metin Ekici'ye göre, Türkistan/Türkmen Sahra/Günbed el yazmasında, soylamalarda bölge, kent ve illerden bahsedilerek adeta Dede Korkut coğrafyası çizilmekte, *Kazakistan*'ın *Mangışlak* bölgesinden, *Kafkasya*, *Rumeli* ve *Mısır*'a kadar uzanan coğrafya tanıtılmakta ve bazı kentler kültürel hafızadaki unsurlarıyla açıklanmaktadır. Bu durum da Oğuz boylarının tarih boyunca doğudan batıya yaşadıkları coğrafyanın genişliğini göstermektedir (Ekici, 2019: 23).

Kazakistan'da, *Korkut* hakkındaki efsanelerde, Korkut'un memleketi olarak "*Sirderya'nın kıyıları*" geçmektedir (Seydimbek, 2000: 65, 71, 77).

Akselev Seydimbek'e göre, Kazakistan'da, Korkut Ata'nın hayatı ve bestelediği küylerle ilgili efsane ve rivayetlerde geçen yer adları, Kazak bozkırlarına ait yer adları ve etnik adlandırmalar ile büyük benzerlik taşımaktadır, hatta aynılık söz konusudur. Bir rivayete göre Korkut, *Ulutav*'daki (Uludağ) *Sarın Tepesi*'nde kopuz çalardı. *Sarın Tepesi*'nin batısı ile güneybatısında *Korkut Köli* (Korkut Gölü), *Korkut Suyu* (Korkut Suyu, Çayı) denilen iki yer bulunmaktadır. Bu anlatılarda; *Ögiztav* (Öküz Dağı), *Targıldın Tavı* (Alaca (Dana) Dağı), *Kazıkurt Dağı* gibi dağlar ve *Sirderya*, *Şu*, *Talas*, *Atasu*, *Jemşi* gibi nehir ve kent adları vardır. *Şevildir* (Çavuldur) (Şımkent/Çimkent ili, Otırar civarı), *Jebeney* (Şıgıs, Doğu Kazakistan ili, Zaysan civarı), *Jemşi* (Jezkazgan ili, Balkaş civarı), *Bökeceli* (Çimkent ili, Sozak civarı), *Buzak* (Kızılorda ili, Sır/Sirderya civarı) gibi yer-su adları da Oğuz boylarının isimleriyle ilgilidir (Seydimbek, 2000: 59).

Eski Türkler içerisinde yaşadıkları coğrafyayı iyi bilen insanlardı; gerek konargöçer yaşamın bir sonucu olarak sık sık göç etmelerinden dolayı gerekse de bu yaşamın verdiği organizasyon bilgisi, hareket yeteneği ve büyük devletler kurmalarının da bir sonucu olarak iyi bir coğrafya bilgisine sahiptiler. Tarihi kaynaklardaki bilgiler de bunu onaylamaktadır. Örneğin; 7. yüzyılda, Hindistan yolculuğuna çıkan Çinli gezgin Budist rahip Xuan Zang (596-664), Orta Asya'da Türkleri de ziyaret ettiğinde, Batı Gök-Türk hükümdarı Tong Yabgu Kağan ona, "*Hindistan'a gitmek zorunda değilsin, oralar çok sıcaktır, oranın kışı buranın yazı gibidir. Görünüşüne*

bakılırsa üstadın oralarda yaşaması çok zor, insanları karadır ve medeni değildir” (Kırilen, 2013: 76) demişti. 7. yüzyılda yaşayan bir Batı Gök-Türk hükümdarı, Hindistan’ın iklimini dahi biliyor ve kendi ülkesinin iklimi ile karşılaştırıyordu. Eski Türkler geniş bir alanda at sırtında dolaşıyorlar, uzun mesafeler katediyorlar, bu sırada birçok yer görüyorlardı. Eski Türklerin yaşamının destani bir yansıması olan Dede Korkut Destanları’nı ve onun coğrafyasını değerlendirirken bu hususu göz önünde bulundurmak gerekir.

Dede Korkut Destanları’nda adı geçen yerler üçe ayrılabilir; birincisi, destanların Orta Asya’da ortaya çıktığı döneme ait yerler olup, bunlar destanlarda kimi zaman aynen korunmuştur, kimi zaman ise üst coğrafyanın da etkisiyle, kısmen değişerek kullanılmaya devam etmiş yerlerdir. *Aladağlar, Karadağlar, Karaçuk, Kazılık Dağı, Gökçe Deniz, Türkistan, Demirkapı* vb. buna örnektir; ikincisi, Orta Asya’da eski yurttaki yer adlarının sonradan göç edilerek gelinen yeni yurttaki kısmen değişikliğe uğramış yer adlarıdır. *Amit suyu, Bayburd, Gürcistan* gibi yer adları buna örnektir; üçüncüsü, destanlara sonradan dahil olan yer adlarıdır ki, bunlar destanların içerisinde sadece birkaç yerde, çoğunlukla da tek bir kez geçen yer adlarıdır. *Umman Denizi, Diyarbekir, Mardin, Berde, Gence, Mekke, Medine* vb. buna örnektir.

Dede Korkut’ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Amit Suyu*’dur. Bu çalışmamızda Dede Korkut’taki *Amit Suyunu*; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yerini inceleyeceğiz.

Dede Korkut’taki Amit Suyu

Dede Korkut Kitabı’nda akan şeyler için *akarlı* kavramı kullanılmaktadır. Dede Korkut’ta akarlı olarak değerlendirilen sıvılar gözyaşı, kan ve sudur. Eski Türkler suyu kutsal kabul etmiş ve onda bir ruh olduğuna inanmışlardır. Dede Korkut Kitabı’nda, Kazan Bey de suya kutsiyet ve canlılık atfetmiştir. Kazan Beg’in suyla dertleşmesi ve ondan yardım istemesi animizm gereği olarak onda bir ruh görmesiyle ilgilidir. Dede Korkut’ta su sözcüğünün kavram alanına giren sözcükler; *ak-, akarlı, akındı, akıt-, bınar, çagla-, çagnam, çay, deniz, dere, düden, ırmak, kamın, su, şogıl-, tamlı, taşkun, ‘umman, yundıdır* (Karçığa, 2015: 379-380). Dede Korkut Oğuznameleri’nde dağlar ile suların birbirinden ayrılmadığı görülmektedir. Dağın geçtiği neredeyse her yerde su da geçmektedir. Dağ ve suların haber geçmesi motifi Oğuznamelerde sıkça yer almaktadır (Erdoğan, 2014: 60).

Amit Suyu, Dede Korkut Kitabı’nda *Amit Suyu* olarak geçmektedir (Gökyay, 1973: 333). Türkmenistan varyantında ise *Amıderya* olarak geçmektedir (Erdem, 1998: 808). Dede Korkut Kitabı’nda adı 3 boyda geçer: *Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri’nin Oğlu Bamsı*

Beyrek Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu (Gökyay, 1973: 333). Türkmenistan varyantında adı 2 boyda geçer: *Oğuzların Melallaşmakı, Gorkutın Gabrı Kazılgı*. Türkmenistan varyantında adı rivayetlerde de geçer (Erdem, 1998: 808).

Şamil Cemşidov, Dede Korkut'ta Kazan Han'a yönelik övgüdeki *Amit Suyu'nun aslanı* ifadesinin *Ümmet soyunun aslanı* olarak okunması gerektiğini ileri sürmüştür (Cemşidov, 1990: 9-10'dan aktaran Bulduk, 2020: 13).

Sözlü kültür ürünleriyle, destanlarla ilgili yorumlarda bulunurken sık sık çeşitli unsurların olası olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü adı üzerinde; destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. tüm sözlü kültür ürünleri; uzun yıllar, tarihi süreç içerisinde dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılan; birçok anlatıcı, ozan ve halk tarafından işlenen; az veya çok değişime maruz kalan; hafızada kaldığı kadarıyla aktarılan; yeni unsurlarla geliştirilen; tarihi olayların etkisiyle şekillenen; toplumdaki, toplumun değer yargılarındaki değişimlerden etkilenen anlatılar olup bunlar çok sonraları yazıya geçirilmişlerdir. Bu nedenle her sözlü kültür ürününde birçok unsurun ve etkisinin bulunması olasıdır. Bir sözlü kültür ürünü olarak tüm destanlar ve Dede Korkut Boyları çok tabakalı bir yapıya sahiptir. Dede Korkut Boyları gibi büyük destan dairelerinden bahsedildiğinde ise, binlerce yıllık bir oluşum, gelişim ve etkileşim sürecinin göz önünde bulundurulması gerekir. İster milattan önceki dönemlerde ortaya çıkmış olsun ister 7.-8. yüzyıllarda ortaya çıkmış olsun, Dede Korkut Kitabı'nın 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiği düşünöldüğünde, hatta bazı Dede Korkut rivayetlerinin henüz yakın zamanda, 20.-21. yüzyıllarda yazıya geçirildiği (örneğin; Türkmen Halk Nüşhası, bugünkü Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Tepegöz varyantları) düşünöldüğünde, her Dede Korkut boyu en az bin yıl dilden dile, kuşaktan kuşağa; en az kırk-elli ozan tarafından usta-çırak ilişkisiyle ozandan ozana; en az kırk-elli kuşak tarafından (eski devirlerde insanların on beş-yirmi yaşlarında evlenip çocuk sahibi olduğu ve her yüz yılda dört-beş kuşak olduğu düşünöldüğünde, bin yılda yaklaşık kırk-elli kuşak olmaktadır) dilden dile aktarılmış; bütün bunların sonucunda halk hafızasında çok işlenmiş ve değişime maruz kalmıştır. Biz eser ve çalışmalarımızda aynı zamanda farklı olasılıkları ve görüşleri de dile getirerek yeni araştırmaların önünün açılmasına fayda sağlamayı umuyoruz.

Uzun yıllar dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılan birçok sözlü kültür ürününde ve Dede Korkut Destanları'nda bir çok tarihi, coğrafı, kültürel tabaka bulunmaktadır. Tarihi tabakalaşmanın da bir sonucu olarak Dede Korkut Destanları'nda coğrafı olarak Alt Coğrafya (Alt Tabaka) ve Üst Coğrafya (Üst Tabaka) yer almaktadır.

1) Alt Coğrafya

Dede Korkut'taki *Amit Suyu*, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır:

Faruk Sümer'e göre, Ettore Rossi, *Emet Suyunun Amid suyu* demek olduğunu ileri sürmüştü de, bunu kabul etmeye imkan yoktur. Çünkü *Emet* adı, 15. ve 16. yüzyıllarda Türkiye'de kişi adı olarak çokça kullanılmış bir sözcük olduğu gibi, Safevi Türk beyleri arasında da bu adı taşıyan bir çok kişi vardır. Ayrıca, hikâyelerde *Amid*, *Hamid* şeklinde ayrıca geçmektedir ki bu Türkçe yaygın bir söyleniş tarzıdır. *Emet Suyu*, *Türkistan* ve *Karaçuk* adları ile birlikte geçtiğine göre, bu yer de *Sirderya* boylarındaki Oğuz yurdunda olmalıdır. Bu ad, *Karaçuk dağlarından Sir suyuna* akan çaylardan birisine ait olabilir (Sümer, 1959: 408-410; Sümer, 1972: 384-385).

Üçler Bulduk'a göre, *Şecere-i Terakime*'de Korkut Ata'nın Salur Kazan Alp'ı övdüğü bir manzumede adı geçen *Kazıgurt Dağı*, Dede Korkut'taki *Kazılık Dağı* olabilir. *Kazılık* ve *Karaçuk Dağları* hem yer adı hem de kişi adı olarak Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda Kazan Han'a yönelik övgüde; "*Bayındır Hanun Güyegüsi / Türkistan'ın direği / Amit Suyu'nun aslanı / Karaçuğun Kaplanı*" ifadelerinde geçen yer adları doğrudan doğruya Orta Asya'daki Oğuzların eski yurtları ile ilgilidir. Buradaki *Türkistan* tabiri genel anlamda Türklerin yaşadığı coğrafyayı kastettiği gibi Ahmet Yesevi'nin mekanı olan Yesi için de kullanılmış olabilir. Rivayete göre (Köprülü, 1981: 29-31'den aktaran Bulduk, 2020: 12-13) *Pir-i Türkistan* adıyla da anılan Hoca Ahmed Yesevi, *Karaçuk Dağı*'ni keramet göstererek ortadan kaldırmış, çok genç yaşta gösterdiği bu keramet sonucunda Yesi'de makam sahibi olmuştur. Yesi'ye bu nedenle onun sıfatından dolayı *Türkistan* adı verilmiştir. *Sirderya*'nın orta kesiminde yer alan *Türkistan*'ın hemen yakınlarında da *Karaçuk Dağı* yer almaktadır. Hatta rivayetin devamında *Karaçuk Dağı*'nın yerinde *Karaçuk* adlı yerleşme yeri olup, Yesevi taallukatından gelenler bulunmaktadır (Bulduk, 2020: 12-13).

Üçler Bulduk'a göre, buradaki Salur Kazan'ın övgüsünde yer alan *Türkistan* ve *Karaçuk*'un arasında geçen *Amit Suyunun* da bir yer adı olması gerekmektedir. Ancak bu yer adının Anadolu'da bulunan *Amid/Diyarbakır* ile ilgili olması mümkün görülmemektedir. Çünkü *Amid/Amit* yerine Dede Korkut'ta iki yerde Diyarbakır'ı karşıladığı açık olan *Hemid/Hamid* adı kullanılmıştır. Kara Budak için kullanılan "*Hamid ile Mardin kapısını tepip açan*" nitelemesi de bu görüşü güçlendirmektedir. Bu durumda *Türkistan* ve *Karaçuk*'un *Sirderya/Sir Suyu*'nun sağ yakasında yer alan bölgeleri karşıladığı düşünülürse *Amit Suyu* ifadesinden kastedilen de *Amu Suyu* yani *Amiderya* olma olasılığı söz konusudur (Bulduk, 2020: 13). Üçler Bulduk'un Dede Korkut'taki *Amit Suyunu* Orta Asya'daki *Amu Derya* olarak tespit etmesi oldukça değerlidir.

Muammer Kemaloğlu'na göre, Dede Korkut'ta sıkça tekrarlanan dikkat çekici tabirler arasında yer alan, “*Karaçuğun kaplanı*” ve “*Amit suyının aslanı*” gibi bazı övgü tabirlerinin kaynağı, Salur Kazan/Kazak Han'ın ilk gençlik yıllarının ve daha sonrasında ise Peçeneklerle yapılmış olan aman vermez birtakım mücadelelerin yaşandığı, *Mankışlak* bölgesindeki bazı coğrafi adlarla ilgilidir. Dede Korkut'ta *Karaçuk* olarak adlandırılan dağ, Mankışlak'ta bulunan *Karadağ*'dır. *Amit suyu* adlı dere ise *Karaçuk*'tan süzülüp gelen ve *Kızıl-Kala* yanından geçen (muhtemelen bugünkü Akmiş) küçük derenin o devirdeki adıdır. Bazı Dede Korkut boylarında, babası Ulaş Bey'in ani ölümü nedeniyle “*kalmış yiğit arkası*” denilerek öksüzlüğü anlatılan Salur Kazan Han, genç yaşına rağmen babasından kalan görevi üstlendiği gibi, Peçeneklerle yapılan zorlu mücadelelerden de muzaffer olarak çıkmıştır. Zavallıların ve miskinlerin umudu haline geldiği anlaşılan Salur Kazan Han, çıktığı dağın ve geçtiği derenin adıyla, “*Karaçuğun kaplanı, Amit suyının aslanı*” olarak övülmüştür (Kemaloğlu, 2019: 90).

Birçok değerli araştırmacı ve biz, eser ve çalışmalarımızda Dede Korkut'un birçok tarihi bağlarını ortaya koymuştuk: Dede Korkut Destanları'nın en eski arkaik bazı varyantları M.Ö. 3. binyıla ait *Sümer* metinlerinde (Seydimbek, 2000: 50, 59-60; Ömeroğlu, 2002: 73, 80-81; Sultanzade, 2010: 480-483; Gezenfergızı, 2016: 652-654; Eyüboğlu, 2019: 310-311, 769-771) ve M.Ö. 1. binyıla ait antik çağ *Grek* metinlerinde (Baydur, 1951: 27-28; Boratav, 1958: 32; Boratav, 2012: 61-65; Jirmunskiy, 1961: 616-618; Ergin, 1989: 57; Kaya, 1995: 87-93; Şen, 2003: 602-609; Sina, 2004: 225-233; Abdulla, 2015: 27-30, 120-121, 182-183, 209-212, 256-266, 271-274, 297-298, 336; Merhan, 2016: 947; Eyüboğlu, 2019: 212-213, 244-245, 287-288, 311-313, 470-473) yer almaktadır; Dede Korkut, birçok anlatının oluşmasına kaynaklık etmiştir ve birçok destan, hikâye, efsane ve masal ile ilişkilidir. *Alpamış* (Paksoy, 1985: 620-622; Ergin, 1989: 50-51; Kaya, 1995: 87-93; Tural, 2000: XXI-XXII; Nisanbayev, 2000: 7; Konıratbayev, 2000: 156; Gülensoy, 2004: 81-82; Fedakar, 2004: 136-141; Bahadırova, 2005: 114-120; Üçüncü, 2006: 24, 52-53, 66-67; Eyüboğlu, 2019: 203-210), *Kozı Körpeş Bayan Sulu* (Avezov, 1997: 99; Aça, 2002: 16; Eyüboğlu, 2019: 210-211), *Koroğlu* (Tural ve Nurmehmet, 1999: XXVII-XXVIII; Eyüboğlu, 2019: 375), *Oğuz Kağan* (Sümer, 1959: 363-368; Gökyay, 1973: CLIII, Ercilasun, 1994: 82-84, 87; Sakaoğlu, 1998: X; Genç, 2000: 169-170; Eyüboğlu, 2019: 122-126, 282-284, 381-383), *Kublandı/Koblandı* (Gökyay, 1973: CVIII-CX; Eyüboğlu, 2019: 422), *Ak Köbek* (Ercilasun, 1994: 82; Duymaz, 1996: 49-57; Eyüboğlu, 2019: 422-423) gibi birçok destan Dede Korkut'la yakından ilişkilidir; Dede Korkut'taki *Kanlı Koca*, *Uşun Koca*, *Duha Koca* vb. kişilerin adları eski Türk tarihindeki *Kanlı* (Gökyay, 1973: CX; Togan, 1982: 124; Özkan, 1997: 274-275; Margulan, 2000: 130-131; Kalafat, 2007: 226-230; Eyüboğlu, 2019: 344-351, 351-360), *Uşun* (Togan, 1982: 124; Gökyay, 1973: 329, CLVIII-CLIX,

CLXXVI; Eyüboğlu, 2019: 330-332, 446-449, 480-482), *Daha* (Eyüboğlu, 2019: 297-317, 328-329) gibi eski Türk boylarının adlarıyla ilgilidir; Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın Aruz ve Emen ile mücadelesi ile Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu* ve *T'ang-şu*'daki Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in iki beyi tarafından öldürülmesi olayları ve konuyla ilgili bazı kişilerin adları (*Ulaş* ile *U-çe-le*; *Toymaduk* ile *Tonyukuk*; *Dundar* ile *Tu-mo-tu/Du-mo-du* vb.) arasında büyük bir benzerlik vardır (Ercilasun, 2000: 158-159; Ercilasun, 2002: 30-33; Ercilasun, 2004: 126; Eyüboğlu, 2019: 387-445); Dede Korkut'taki Bayındır Han ve Salur Kazan arasındaki akrabalık ilişkisi (Bayındır Han'ın kızı ile Salur Kazan'ın evli olması ve Bayındır Han'ın oğlu ile Salur Kazan'ın kızının evli olması) aynı şekilde *Kül Tigin Yazıtı*'nda 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı *Bilge Kağan (716-734)* ile Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) arasında da vardır (Eyüboğlu, 2019: 255-275, 362-364, 387-445; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 295-296; Eyüboğlu, 2022c: 219-224); *Camiu't-Tevarih*, *Şecere-i Terakime* ve *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de yer alan Oğuz şecerelerindeki birçok kişi (*Oğuz Han*, *Kün Han*, *Dib Yavkuy*, *Kuzı Yavı*, *Kayı İnal Han*, *Köl Erki*, *Tuman Han*, *Kayı Yavkuy* vb.) ve dönem, modern tarih bilgileriyle karşılaştırıldığında, Türk tarihindeki birçok kişi ve dönem ile birebir örtüşmektedir (Sümer, 1959: 360; Togan, 1982: 118-125, 132-137; Gökyay, 1973: XL; Ercilasun, 2002: 26-28; Eyüboğlu, 2019: 118-166); Dede Korkut'ta geçen *Karadağlar*, *Aladağlar*, *Kazılık Dağı*, *Demirkapı*, *Amut Suyu*, *Gökçe Deniz*, *Kara Dere* vb. başta olmak üzere birçok yer adı eski Türklerin yaşadığı coğrafya ile örtüşmektedir; Dede Korkut'ta geçen birçok maddi-manevi kültür ürünleri Türk tarihindeki örnekleriyle bire bir aynıdır. Bütün bunlar ve daha birçok unsur Dede Korkut'un tarihi bağlarının oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, dstandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-

734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 268-275; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 289-300).

Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Dede Korkut'un alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Dede Korkut'taki *Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amit Suyu/Amu Derya, Sir Suyu/Sir Derya, Demirkapı* vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır.

Dede Korkut'ta adı geçen *Amit Suyu, Amu Derya*'dır:

Bahaeddin Ögel'e göre, Türklerde *Okyanus* karşılığı olarak kullanılan asıl deyim *Taluydu*. Büyük Gök-Türk Kağanı, Çin denizine, yani Büyük okyanus kıyılarına karşı yaptığı akınlardan söz ederken "*Taluyka kiciğ tegmedim*" (*Okyanus'un kıyısına kadar değemedim, varmadım*) diyordu. Bol sulu *Amu ırmağından* bahsederken ise, "*Taluy Ögüzke tegmiş*" (*Amu ırmağına kadar değmiş, varmiş*) cümlesini kullanıyordu. *Ögüz*, eski Türkçede *ırmak* demektir, öte yandan da *Amu-Derya*'ya verilen bir addır. Ancak yazıtta *Amu ırmağının* başına *Taluy* şeklinde bir sıfatın eklenilmiş olması, pek anlaşılammaktadır. Bu metinleri tercüme edenlere, örneğin Vilhelm Thomsen'e göre, *Amu ırmağının* suyunun bol olması nedeniyle ırmak bu sıfatla tıpkı bir okyanusa benzetilmiş gibidir ki, Bahaeddin Ögel de bu görüşe katılmaktadır. Gök-Türk kültürünü devam ettiren Uygurlar da *Okyanus'a Taluy* derlerdi (Ögel, 1993: 469-470).

921 yılında İtil Bulgarlarına gitmek için yola çıkan, İbn Fadlan'ın da aralarında bulunduğu Abbasi elçilik heyeti, *Amu Derya (Ceyhun)*'da, *Harezmi*'e gitmek için bir gemi kiralamıştı. Buldukları yer *Harezmi*'e 200 fersahdan daha uzaktı. Soğuktan bütün gün gitmek mümkün olmadığından, günün bir kısmında yol alıyorlardı. Sonra *Harezmi*'e varmışlardı. Abbasi elçilik heyeti, *Harezmi*'de, *Cürcaniye*'de kışı geçirmişti. İbn Fadlan'a göre, *Amu Derya (Ceyhun)* baştan başa donmuştu, buzun kalınlığı 17 karıştı, buz sabitti, oynamıyordu, bu şekilde üç ay kalmıştı. Atlar, katırlar, eşekler, arabalar yolda gider gibi buzun üzerinden geçiyordu. 922 yılında Şubat ayının ortalarında havalar ısınmaya başlamış, *Amu Derya (Ceyhun)*'nın buzları çözülmüştü (Şeşen, 2010: 5-8).

Hudud El-Alem'e (y:982) göre, *Ceyhun* nehri, *Vakhan* bölgesinden başlıyordu ve *Huttelan, Toharistan, Belh, Çağaniyan, Horasan* ve *Maveraiinnehir*'e doğru *Bolor* ve *şaknan* bölgeleri arasındaki sınırı takip ediyordu. Son olarak *Harezmi* sınırlarına iniyordu ve *Harezmi Denizi*'ne dökülüyordu. *Harnab Nehri, Kasak Dağı*'nın batısından doğuyordu. *Bedeşan* ve *Parđar* arasından *Ceyhun*'a dökülüyordu. *Harnab, Ceyhun*'dan daha büyüktü, ancak *Ceyhun* daha uzun olduğundan dolayı herkes onu tanıyordu. Başka bir nehir, *Buttaman*'ın ötesinden doğuyordu ve

altmış fersah boyunca uzanıyordu. Kuzeyden güneye uzanan dağlar boyunca, *Munk* ve *Hulbuk*'a dek akıyordu, *Parğara* varınca *Ceyhun*'la birleşiyordu. *Vahşab*, *Vahş* yakınlarından ve *Vahş Dağları*'ndan doğup *Ceyhun*'la birleşen başka bir nehirdi. Diğer bir nehir, *Kumicis* sınırlarından doğuyordu ve bu dağlar boyunca uzanıyordu. *Nü-diz*'den geçiyordu ve *Kavadiyan* yakınlarında *Ceyhun*'la birleşiyordu. *Çağaniyan*'da doğan ve *Tarmid* yakınlarında *Ceyhun*'a dökülen *Çağan-Rudh* adında bir başka nehir daha bulunuyordu. Bu son dört nehir, kuzeyden güneye akıyordu. İki nehir daha vardı. Büyüğüne *Rudh-ı Darğam* deniyordu. *Toharistan* sınırlarından gelen bu nehirler birleşerek tek bir nehir oluyorlardı. *Valvalic* ve *Hulm*'dan geçip *Ceyhun*'a akıyordu (Orhan (Kurulay), 2007: 44-45).

Tarihi coğrafyayı, özellikle de yüzlerce, binlerce yıllık sürelerde, değerlendirirken, coğrafyanın çeşitli nedenlerle değiştiğini göz önünde bulundurmamak gereklidir; kimi zaman göller ortaya çıkmakta veya kurumakta; bir yere akan ırmak yatağını değiştirerek başka bir yere akmakta; kimi zaman deniz, göl, ırmak seviyelerinde yükselme ve alçalmaya bağlı olarak su kenarında veya uzakta olan bir yerleşim yerinin konumu değişebilmektedir. Buna birçok örnek verilebilir; bir zamanlar İstanbul Anadolu yakasında *Dragos* açıklarında kayalıklar olarak bilinen bölgedeki bir adanın zamanla suyun altında kaldığı; bir zamanlar bir göl olan Marmara Denizi'nin, İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'nın oluşmasıyla zamanla bir deniz hâline geldiği; bir zamanlar deniz kıyısında bulunan Efes Antik kentinin zamanla kıyıdan içeride kaldığı; bir zamanlar bir yarımada olan Japonya ve Britanya'nın zamanla adalar haline geldiği; bir zamanlar Kuzey Afrika'daki yemyeşil bir bölgenin zamanla Sahra Çölü haline geldiği vb. bilinmektedir. Eski Türk coğrafyası, Orta Asya-Avrasya coğrafyası ile ilgili olarak tarihi süreç içerisinde birçok değişiklikler olmuştur; kimi göller kuruyarak ortadan kalkmış, kimi ırmaklar yatağını değiştirmiş, bu coğrafi değişimlere bağlı olarak kimi yerleşim yerleri terk edilmiş veya yenileri kurulmuştur; Eski devirlerde Orta Asya'da eskiden var olan kimi göllerin/iç denizlerin ortadan kalktığı ve çöl haline geldiği (örneğin Moğolistan'daki Gobi Çölü); MÖ 12000-MÖ 10000 yıllarında son büyük Buzul Çağı'nın sona ermesiyle birlikte, sonraki birkaç bin yıllık süreçte, birçok buzulların eriyerek birçok büyük ırmakların oluştuğu veya ırmakların su seviyesinin arttığı; Hazar Denizi ile Aral Gölü'nün bir zamanlar tek bir büyük göl iken zamanla küçülerek iki ayrı göl haline geldiği; Amu Derya'nın birçok kez yatak değiştirerek kimi zaman Aral Gölü'ne, kimi zaman Hazar Denizi'ne aktığı vb. bilinmektedir. Bu coğrafi değişimlere verilebilecek en dikkat çekici örneklerden biri belki de bugün yaşadığımız dünyada meydana gelmektedir; bir zamanlar dünyanın en büyük göllerinden biri olan Aral Gölü, yaklaşık 30-40 yıl gibi oldukça kısa sayılabilecek bir süre içerisinde, alan olarak yaklaşık %90'ını kaybetmiş

ve bugün %10'u seviyesine gerileyerek birkaç küçük göl haline gelmiş, geride bir sürü çölleşmiş alanlar oluşturarak bölgede bir çevre felaketine yol açmıştır. Bir zamanlar Aral Gölü kıyılarına oldukça yakın olan Oğuz Yabgu Devleti'nin başkenti Yenikent ise gölden çok uzaklara düşmüştür.

Tarihi kaynaklarda, *Amu Derya*'nın kimi zaman yatağını değiştirerek Hazar Denizi'ne aktığı, kimi zaman yatağını değiştirerek *Aral Gölü*'ne aktığı belirtilmiştir: *Amu Derya, Yontma Taş Devri*'nden önceki devirlerde *Hazar Denizi*'ne akarken, *İlk Taş Devri*'nde *Aral Gölü*'ne yönelmiş, *Geç Taş Devri*'nde yine *Hazar Denizi*'ne akmış, *Tunç Devri*'nde ise tekrar *Aral Gölü*'ne dökülmüştür. Bu durum yakın çağlarda da tekrarlanmış, *Amu Derya*, 13.-15. yüzyıllar arasında *Hazar Denizi*'ne dökülmüştür. Günümüzde ise *Aral Gölü*'ne dökülmektedir (Esin, 1991: 98). Biruni'ye göre, *Amu-Derya* çok eskilerde *Hazar Denizi*'ne akıyordu. *Amu-Derya*, o dönemde *Karakum* üzerinden dolaşarak *Balhan* kenti yakınlarından geçiyordu, ancak ırmak, yatağını değiştirmiş ve suyu *Guz (Oğuz)* ülkesine doğru akmaya başlamıştı. Böylece *Amu Derya, Aral Gölü*'ne ulaşmıştı (Agacanov, 2015: 121-122).

14. yüzyılın ilk yarısında, İbni Batuta, bugünkü adı *Hive* olan tarihi kent *Harezmi*'i ziyaret etmiş, *Amuderya Nehri* hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. İbni Batuta'ya göre, sofu Müslümanların hayal ettiklerine göre, cennetten çıkan dört nehirden biri olan *Amu-derya, Khvarizm*'in yanından geçiyordu. Bu nehir tıpkı *İtil (Volga)* gibi kışın donar ve buz tabakası beş ay kadar çözülmezdi. Yazın ise üzerinde gemi seferleri işlekti ve yukarıya doğru, *Termez*'e kadar gidilebilirdi. Buğday, çavdar buraya oralardan geliyordu (Ligeti, 1986: 137).

Camiu't-Tevarih'de, Oğuz Han'ın *Gur, Garcistan, Gazne, Zabil ve Kabil*'e kadar olan yerleri ele geçirdiği, bu fetih sırasında *Amuy* nehrinden geçildiği belirtilmiştir ki (Togan, 1982: 22), burada adı geçen *Amuy* nehri, Dede Korkut Destanları'nda geçen *Amit Suyu* ve günümüzdeki adıyla *Amu Derya*'dır. *Camiu't-Tevarih*'de, başka bir yerde de aynı nehrin adı *Amuye* olarak geçmektedir. *Camiu't-Tevarih*'e göre, Oğuz Han, yurduna dönüşü sırasında *Amuye Nehri*'nden geçmiş, *Semerkand*'a doğru akan büyük bir ırmak üzerindeki *İlik* vilayetini de geçerek *Buhara* sınırındaki *Yalguz Ağaç*'a gelmişti (Togan, 1982: 47).

Şecere-i Terakime'ye göre, Oğuz Han, *Talaş*'tan *Horasan*'a giderken, *Amu suyundan* geçmişti (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 39). *Şecere-i Terakime*'de, *Amu Derya*'nın adı *Amu suyu* olarak da geçmektedir (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 82). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Oğuz İlinin Şah-Melik'i bozulunca, oralardan gitmeyen halklar, *Sir-Suyı*'nın ayağında, *Amu-Suyı*'nda oturup, Toğrılı kendilerine Han yapıp tahta çıkarmışlardı (Ögel, 1993: 254). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Öğürçik'in altı oğlundan biri olan Yayı'nın oğulları, eserin yazıldığı çağda *Amu-Suyı*

(*Amu-Derya*)'nın yakasında *Kara-Kök* yakınında oturuyorlardı. O devirde onlara hala Yayçı diyorlardı (Ögel, 1993: 262). *Şecere-i Terakime*'de, *Türkmen olup da, Türkmenlere koşulan iller* bölümünde belirtildiğine göre, Hızır'ın küçük kardeşi Ali-Çora, ağabeyinin yeri *Amu-Suyu*'nun kenarında yurt tutup oturmuştu. Özbek ve Türkmenlerin fakirleri ve miskinleri hep onun yanında oturmuşlardı. Onlara *Ali-İli* deniyordu. Hızır'ın bir diğer kardeşi İğ-Bek'in oğulları bahsindeki bir rivayette adı geçen *Horasan*'daki Temür-Oğulları (Temürli)'nin kollarından biri olan Uluğ-Tübe halkı *Balhan Dağı*'nda ve *Amu-Suyu*'nun yakasında oturuyorlardı. Hızır'ın bir diğer kardeşi Kaşğa-Çora da, *Amu-Suyu*'nun yukarısında ve *Acı-Tengiz (Aral Gölü)*'in yakınında yurt tutup oturuyorlardı (Ögel, 1993: 265-266).

Hanname'ye göre, Nuh'un çocuklarından ilk önce iki kişi padişah olmuştu. Bunlardan biri *Kil-Şah*, diğeri *Kil-Han* idi. Bu iki padişah dünyayı iki eşit bölgeye bölmüşler, bunu yaparken de *Amu-derya*'yı sınır olarak kabul etmişlerdi. Kil-Han'a verilen suyun kuzey yakasına *Turan* diyorlardı, Kil-Şah'a verilen güney yakasına da *İran* diyorlardı. Bunun için de ezelden ebede kadar *Turan* hükümdarlarına *Han*; İran padişahlarına da *Şah* demişlerdir. Yine onun için de, Firdevsi *Şah-name*'yi yazmıştır, çünkü o bir İranlı idi; İmami de *Han-name*'yi yazmıştır, çünkü o bir Turanlı idi (Ögel, 1993: 382-383). Burada eski Türkler ve Farsi kavimler arasında sınır kabul edilen *Amu-derya*'nın önemli konumu açıkça görülmektedir.

Dede Korkut'un Türkmen/Türkmenistan varyantında, Oğuzların Melallaşmakı Boyu'nda, coğrafi açıdan çok sayıda yer adı geçmektedir. *Türkistan*'da oturan Oğuzların kavim kavim, tayfa tayfa, tire tire, uruğ uruğ yaşadıkları ve onların hepsine Bayındır Han'ın hanlık ettiğinden söz edilmektedir. Bayındır Han'ın kurduğu meclise *Amıderya* kenarında oturan Oğuzlardan da adamlar gelmiştir (Erdem, 1998: 175).

Dede Korkut'un Türkmen/Türkmenistan varyantında, Gorkutın Gabrı Kazılgı-I ve Gorkutın Gabrı Kazılgı-II Boylarında (Gorkutın Gabrı Kazılgı Boyu), birçok yer ve boy adı geçmektedir. Gorkutın Gabrı Kazılgı-I Boyu'nda, *Amıderya* kenarında yaşayan Oğuzlara hanlık eden Nazar Han'dan da söz edilmiştir (Erdem, 1998: 176).

Türkmenistan'da Salır Kazan hakkında derlenen rivayetlerde de çok sayıda coğrafi yer adı geçmektedir. Bu rivayetlerde; Salır Kazan'ın *Kabe*'ye giderken yolda ona evinin İtemcek tarafından basıldığı haberinin verilmesi üzerine İtemcek'in *Amıderya*'nın ortasında yaşadığını öğrenip yola düştüğü, *Amıderya*'dan geçtiği, o vakitler Türkmenlerin *Amıderya*'nın karşı tarafında yaşadığı, sonra çoğalıp bu tarafına geçtikleri ve *Vas*'a göç ettikleri; *Senpul-Serpul* adlı yerde Salır Kazan'ın yaşadığı, çocuklarından gelen Teke ve Ersarı'nın, *Amıderya*'nın karşısında oturdukları, daha sonra ise Tekeler'in *Vas*'a göç ettikleri, Ersarıların ise orada

kaldıkları anlatılmıştır (Erdem, 1998: 177-178). Türkmen/Türkmenistan varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet vardır: *Salur Gazanın İtemceği Öldürüşü*'nde (Erdem, 1998: 547-549), Salur Gazan, *Kebe (Kabe)*'ye gitmiş, evine döndüğünde karısının ağladığını görmüş, İtemceğin evini bastığını öğrenmiş, bunun üzerine İtemceğin mekanına doğru yola çıkmış, yolda bir yaşlıdan *Amıderya*'nın ortasında yaşayan İtemceğin yerini öğrenmiş, İtemcek ise Salur Gazan'ın geleceğini öğrenince üç ayaklı demir aleti karşısına koymuş, cadılık bildiği için de suyu dondurmuş, ancak Salur Gazan, İtemceği öldürmüştür. Türkmen/Türkmenistan varyantında Salur Kazan hakkındaki rivayetlerde *Amıderya*'nın önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın "*Amit suyunun aslanı*" olarak nitelendirilmesiyle örtüşmektedir. Böylece bu yer adının Dede Korkut'un alt coğrafyasında Orta Asya'da olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda şöyle demektedir: "*Tülü kuşun yavrusu / Türkistanun direği / Amit suyunun aslanı / Karaçugun kaplanı*" (Tezcan ve Boeschoten 2001: 88). Burada geçen *Türkistan* ve *Karaçuk* ile yer adları kastedildiğinden, ikisinin ortasındaki *Amit suyu* ifadesi de ancak coğrafi bir yer adı olabilir, nitekim soylamada zaten *Tülü kuşun yavrusu* ifadesi ile soyuna vurgu yapılmış olup, soyuyla ilgili ikinci bir nitelemeye gerek kalmamıştır. Aslında burada tarihi alt tabakada, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı *Sulu Kağan (716-738)/Salur Kazan* (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126; Eyüboğlu, 2019: 444-445)'in devletine ve coğrafyasına atıf vardır; Onokların/Türgişlerin batıdaki Nu-şe-pi boylarının öncülüğünde kurulan Kara Türgiş Devleti, Onokların/Türgişlerin doğudaki Tu-lu boylarından hakimiyeti devralmıştı ki, büyük olasılıkla buradaki *Tülü kuş*, adı Çinliler tarafından kaydedilmiş şekliyle geçen *Tu-lu* boylarının hem gerçek Türkçe adı, hem de ongunu olmalıdır, bu nedenle Tu-lu boylarından hakimiyeti devralan Su-lu Kağan da *Tülü kuşun yavrusu* olarak nitelendirilmiştir; buradaki *Karaçuk*, halen daha kaplanları hakkında anlatılan efsanelerin bol olduğu, Kazakistan'da *Sir Derya*'ya paralel bir şekilde uzanan, Dede Korkut Destanları'nın ünlü *Kara Dağları / Karaçuk*'u olup, *Amit Suyu* ise, kıyısında aslanların yaşadığı *Amu Derya*'dır (Eyüboğlu, 2019: 429-430).

Dede Korkut'ta adı geçen *Amit Suyu (Amu Derya Nehri)* ve *Demirkapı*, Batı Göktürklerinin-Türgişlerin güneybatı sınırını oluşturuyordu. Salur Kazan buralara düzenlediği akınlar nedeniyle *Amit Suyu*'nun aslanı olmuştu. Sonrasında ise Oğuzlar bu yol üzerinden İran ve Azerbaycan'a, Anadolu'ya akınlar yaparak bu bölgeyi bir Türk yurdu haline getirmişlerdi.

Amu Derya nehri, kuzeydoğu Afganistan'dan doğar, 2.400 km kadar kuzeybatıya aktıktan sonra *Aral Gölü*'ne dökülür. Ana su kaynağı Pamir ve Hindikuş dağlarındaki kar suları ile beslenen

göllerdır. Türkmenistan-Özbekistan sınırı yakınlarındaki *Termez*'e gelinceye kadar dağlar arasında akarken, *Termez*'den sonra düz ovaya ulaşır, *Aral Gölü*'ne girmeden önce bataklık deltasında kaybolur. *Aral*'dan Buhara yakınındaki *Çarcau* kenti demiryolu kavşağına kadar yaklaşık 1500 kilometrelik kısım nehir ulaşımına uygundur. *Amu Derya*'nın batısında *Karakum Çölü*, doğusunda ise *Kızıl Kum Çölü* yer alır. Çöller, yazları çok sıcak, kışları serin ve kısadır, bu nedenle bu bölgede yılın yaklaşık 200 günü tarım yapmaya elverişlidir. Bu bölge *Amu Derya Ovası* veya *Turan Ovası* olarak bilinir (Köksoy, 2002: 478-485).

Amu Derya, Orta Asya'daki en uzun nehirdir. Uzunluğu, farklı ölçümlere göre, 2,200 km ile 2,500 km arasında değişmektedir. Afganistan'ın kuzeybatısında *Pamir Platosu*'ndan iki ırmak olarak doğar, *Hindikuş Dağları*'ndan kuzeybatıya doğru Tacikistan ve Afganistan arasında sınır oluşturarak devam eder, sonra batıya ve kuzeybatıya doğru Türkmenistan ve Özbekistan sınırı boyunca uzanarak, Karakalpak Özerk Bölgesi'nde *Aral Gölü*'ne dökülür. Kıyıya döküldüğu yerde 161 km uzunluğunda bir delta oluşturur. *Amu Derya Havzası*, 466,000 km²'lik bir alanı kaplar. *Kara Kum* ve *Kızıl Kum* çöllerini birbirinden ayırır. *Amu Derya Havzası*, ilk avcı-toplayıcı topluluklardan itibaren tarım, göçebe veya her iki ekonomiye dayanan çeşitli toplulukların yaşadığı bir yer olmuştur. Buzul Çağı sulama projeleri bölgede ilk yerleşik medeniyetlerin ortaya çıkmasını sağlamış, tarihi kaleler ekonomik ve politik merkezler olmuştur. M.Ö. 3.-M.Ö. 2. yüzyıllardan itibaren *İpek Yolu*'nun önemli ticaret yolları üzerinde bulunmuştur. *Amu Derya*, Orta Asya tarihinde sembolik, önemli bir sınır görevi görmüştür. Türki ve İrani halklar ve devletler için tarihi ve doğal bir sınır olmuştur (Evered, 2002: 92-93).

2540 km. uzunluğa sahip *Amu Derya*'nın kıyılarında önemli yerleşim merkezleri yer alır. *Amu Derya*, tarih boyunca çeşitli adlarla anılmıştır; Çinliler *Wu-hu*, İranlılar *Veh-roz/Beh-roz*, Araplar *Ceyhun/Belh* Nehri, Türkler ise ırmak anlamında olan *Öğüz* adını vermişlerdir. Grek ve Latin yazarlar ise, Türklerin verdiği ismi halk etimolojisi ile *Oxus*'a (*boğa*, Türkçe'de *öküz*) çevirmişlerdir. Günümüzde kullanılan *Amuderya* adı, nehrin kıyılarındaki *Amül/Amuya* kentinin adından alınmıştır (Esin, 1991: 98). Grek ve Latin yazarların bu nehri adlandırırken Türkçe'den yola çıkmaları, bu bölgenin Milattan Önceki dönemlerde de Türkler tarafından iskan edilmesi ile ilgili olmalıdır.

Milattan Önce birinci bin yılın başlarından itibaren *Amuderya Havzası*'na Hint-Ari ve Türk kavimleri yerleşmiş ve burada çeşitli medeniyet merkezleri kurmuşlardır. Genellikle *Amu Derya*'nın kuzeyinde Türkler, güneyinde Hint-Ari kavimler olmak üzere, aralarında doğal bir sınır kabul edilmiştir. İslamiyet *Türkistan*'a, *Belh* ilinden *Amu Derya*'yı aşarak girdiğinden, Araplar bu nehre *Belh Nehri* adını da vermişler, kuzeyindeki topraklara ise *Maveraünnehir*

demişlerdir (Esin, 1991: 98). *Amu Derya* (Dadan, 2006: 88), Türkler ile diğer kavimler, özellikle Türkler ile Farsi kavimler arasında öyle önemli bir doğal sınır teşkil ediyordu ki, Arap kaynakları bu nehri ordusuyla ilk geçen kişinin, ilk geçen kadının adlarını da özel olarak belirtmişlerdir.

2) Üst Coğrafya

Ziya Gökalp, Diyarbakır yöresinde yaşayan Oğuzların Diyarbakır'dan geçen *Dicle Irmağı*'na *Amat Suyu* dediklerini söylemiştir. Fahrettin Kırzioğlu ise, bunu küçük ve büyük Arsaklıların en büyük yaylak merkezi *Amatan*'a bağlamaktadır ve Vatikan yazmasındaki harekeye rağmen *Amat* diye okumuştur (Gökyay, 1973: CIV-CV). Orhan Şaik Gökyay, bunun bir ırmak, *Dicle Nehri* olduğunu söylemiştir. *Dicle Nehri*, Türkiye'nin ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük akarsularından biridir. Güneydoğu Toroslar arasındaki Gölcük'ten doğar, Diyarbakır'dan geçer, güney doğu yönünde akarak Irak'da *Basra*'nın kuzeybatısında *Fırat*'la birleşerek *Şattularab*'ı meydana getirir ve *Basra Körfezi*'ne dökülür. Türkiye sınırları içindeki boyu 452 km'dir (Gökyay, 1973: 333).

Orhan Şaik Gökyay, sonradan bunun, Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'in okuduğu gibi *Amit Soyu* diye okunmasının daha doğru olacağını ve bunun bir ırmak adı değil, bir soy adı olduğunu daha uygun bulmuştur (Gökyay, 1973: CV). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Michele Panaretos'un *Trabzon Vakayinamesi*'nde Erzincan ve Erzurum'dan Bayburd'a kadar o bölgenin sahibi olan ve Trabzon'a akınlar yapanlar arasında Amitiotilerin beyi olarak Turkali Beğ Bozdoğan adı verilmiştir ki, bu Amitiotiler Türkmenler, yani Amid'in (Diyarbakir) hükümdarı olan Akkoyunlulardır. Dede Korkut Kitabı'nda, 2., 3. ve 7. hikâyelerde Kazan Bey "*Amit Suyunun Aslanı*" diye nitelendirilmiştir. 14. yüzyılın başında Akkoyunluların hükümet merkezi *Amid (Diyarbakir)* münasebetiyle ve Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'in ifadeyi *Amit Soyu* diye doğru okuması sebebiyle burada neyin kastediliği iyi anlaşılakta olup, Bizans kaynağında bu sülaleye verilen Amitioti tabiri buna uymaktadır (Gökyay, 1973: LX-LXI).

Akkoyunlu Devleti'ni kuran Bayındırlılar, İlhanlılar zamanında Diyarbakir ile Musul arasına yerleştirilmişler, 13. yüzyılın ilk yarısında, Erzurum bölgesine kadar çıkmışlar ve Trabzon kaynaklarında *Amid Türkleri*, *Amidliler* olarak adlandırılmışlardı (Toksoy, 2008: 810). Dede Korkut'un alt tabakasındaki *Amu Suyu*, bunun da etkisiyle destanın üst tabakasında değişikliğe uğrayarak *Amit Suyu* olarak mahallileşmiş olabilir.

Dede Korkut Destanları'nın üst coğrafyasında görülen *Hamid*, *Mardin*, *Bayburd*, *Trabuzan*, *Gürcistan* gibi yer adları Karakoyunlu ve Akkoyunluların hem kendi aralarında hem de diğer Türk boyları ve başka kavimlerle mücadelelerinin tarihi hatıralarını taşımaktadır.

Sonuç

İçerisinde yaşadıkları coğrafyayı iyi bilen Eski Türkler, Doğu Avrupa'dan Doğu Asya'ya uzanan çok geniş bir alanda yaşamışlardır. Bu geniş coğrafya birçok farklı yeryüzü şeklini bünyesinde barındırmaktadır. Eski Türk yaşamının destani bir yansıması olan Dede Korkut Destanlarının coğrafyasını değerlendirirken bu hususu dikkate almak gerekir.

Tarihi coğrafyayı, özellikle de yüzlerce, binlerce yıllık sürelerde, değerlendirirken, coğrafyanın çeşitli nedenlerle değiştiğini de göz önünde bulundurmak gereklidir.

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Amit Suyu*'dur. Bu çalışmada Dede Korkut'taki *Amit Suyu'nun*; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Dede Korkut'taki *Amit Suyu*, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır. Dede Korkut'ta adı geçen *Amit Suyu*, *Amu Derya*'dır.

Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dede Korkut'ta adı geçen *Amit Suyu (Amu Derya Nehri)* ve *Demirkapı*, Batı Göktürklerinin-Türgişlerin güneybatı sınırını oluşturuyordu.

Dede Korkut'un alt tabakasındaki *Amu Suyu*, destanın üst tabakasında değişikliğe uğrayarak *Amit Suyu* olarak mahallileşmiş olabilir.

Kaynakça

Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.

Agacanov, S. G. (2015). *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.

Aksoy, M. (1998). "Türkler'de At Kültürü ve Kıymız", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 142, s. 38-44.

- Avezov, M. (1997). "Kozı Kırpeş-Bayan Sulu", akt. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, *Bilig*, S. 5, s. 93-106.
- Bahadırova, S. (2005). "Dede Korkut Kitabı ve Alpamıs Destanı'nın Karakalpak Varyantı", akt. Pınar Dönmez Fedakar, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. V, S. 1, 113-120.
- Baydur, S. Y. (1951). "Evrıpides'in Alkestis'i - Dede Korkut'un Deli Dumrul'u", *Türk Dili*, S. 1, s. 27-28.
- Boratav, P. N. (1958). "Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, S. 48, s. 31-62.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Bulduk, Ü. (1996). "Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar", I. Milli Kafkasya Sempozyumu, Kars, 25-29 Ekim 1995; *Ankara Ü. DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s. 247-251.
- Bulduk, Ü. (2020). "Dede Korkut'ta Geçen Oğuz Elleri", *Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/Sözünde Çalıştay (Bayburt 22 Temmuz 2019) Bildiriler Kitabı*, ed. Üçler Bulduk ve Selma Köseoğlu. Bayburt: KUDAKA. s. 11-18.
- Dadan, A. (2006). *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- De Groot, J. M. ve Asena, G. A. (2011). *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Durmuş, İ. (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, A. (1996). "Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpi: Salur Kazan", *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.

- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A. B. (1994). "Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler", I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.
- Ercilasun, A. B. (2000). "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.
- Ercilasun, A. B. (2002). "Salur Kazan Kimdir?", *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, M. (2005). "Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.
- Erdoğan, H. (2014). *Dede Korkut Oğuznamelerinde Doğa, İnsan ve Mekân İlişkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Ergin, M. (2017). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Esin, E. (1976). "Fârâbi'yi Yetiştiren Kengeres Türk Muhitinin Kültür ve Sanatı", *İstanbul Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 3-4, s. 81-139.
- Esin, E. (1991). "Amuderya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 3, s. 98-99.

- Evered, K. T. (2002). "Amu Dar'ya", *Encyclopedia of Modern Asia*, edit. David Levinson, Caren Khristensen, Volume 1. New York: Berkshire Publishing Group. s. 92-93.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 87-145.
- Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut'taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (22), 275-315.
- Eyüboğlu, D. C. (2022c). Dede Korkut'taki Kara Budak Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (19), 213-240.
- Fedakar, S. (2004). "Alpamış Destanı Ve Dede Korkut Kitabı'nda Kahramanların Ortaya Çıkışı", *Millî Folklor*, S. 61, s. 134-141.
- Genç, R. (2000). "Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 169-174.
- Gezenfergızı, A. (2016). "Oğuz Destanı "Kitabı Dede Korkut"un İzleri Kıpçak Kökenli Kumuklar'ın Yırlarında ve Sümer Metinlerinde", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 651-656.
- Golden, P. B. (2015). *Dünya Tarihinde Orta Asya*. Çev. Yahya Kemal Taştan. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müşteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gülensoy, T. (2004). "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikâyeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/I, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 81-92.

- İbrayev, Ş. (2000). “Ebedî Miras”, akt. Nurettin Aksu, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 15-43.
- Jirmunskiy, V. M. (1961). “Kitabı Korkud” ve Oğuz Destanı Geleneği”, çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s. 609-629.
- Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kalafat, Y. (2007). *Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları - II*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Karayev, Ö. (2000). “Türkler ve Kağanlıkları”, akt. Mustafa Kalkan, *Bilge*, S. 20, Bahar 2000, s. 33-38.
- Karçığa, S. (2015). *Dede Korkut Kitabı’nın Anlam Bilimsel Çözümlemesinde Kavram Alanının Rolü*. Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, D. (1995). “Alpamış Destanı”, *1995 Dünya Hoşgörü-Manas-Abay Yılı VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Türk Dünyası Kültür Kurultayı (Kırıkkale 9-11. 6. 1995) Bildirileri*, s. 87-93.
- Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Kırilen, G. (2013). “Xuan Zang’ın Orta Asya İzlenimleri”, *Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 53, S. 1, s. 63-84.
- Konratbayev, A. (2000). “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düyseyeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.
- Köksoy, M. (2002). “Orta Asya’nın Paleocoğrafik Evrimi Ve İnsan Topluluklarına Etkisi”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 478-485.
- Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Çev. Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Margulan, A. (2000). “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.
- Merhan, A. (2016). “Dede Korkut Hakkındaki İlk Yazı (Heinrich Friedrich Von Diez, 1815) Üzerine”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 941-948.
- Nısanbayev, A. (2000). “Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata”, akt. Dinara Düyseybayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 1-13.
- Orhan (Kurulay), S. (2007). *Hudüd el-Âlem’e Göre 10. Asırda Türk Boyları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ömeroğlu, İ. (2002). “Mifik-Düşüncədə Rasyonallıq: Bilgamıs-Dədə Qorqud Ölməzliyi”, *Bilig*, S. 20, s. 73-88.
- Özkan, İ. (1997). “Türkmenistan’dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 263-314.
- Paksoy, H. B. (1985). “Alpamış ve Bamsı Beyrek: İki Ad, Bir Destan”, *Türk Dili*, S. 403, s. 619-622.
- Roux, J.-P. (2013). *Türklerin Tarihi / Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Salman, H. (1998). *Türgişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Seydimbek, A. (2000). “Korkut Ata Efsaneleri”, akt. Dinara Düyseybayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 49-95.

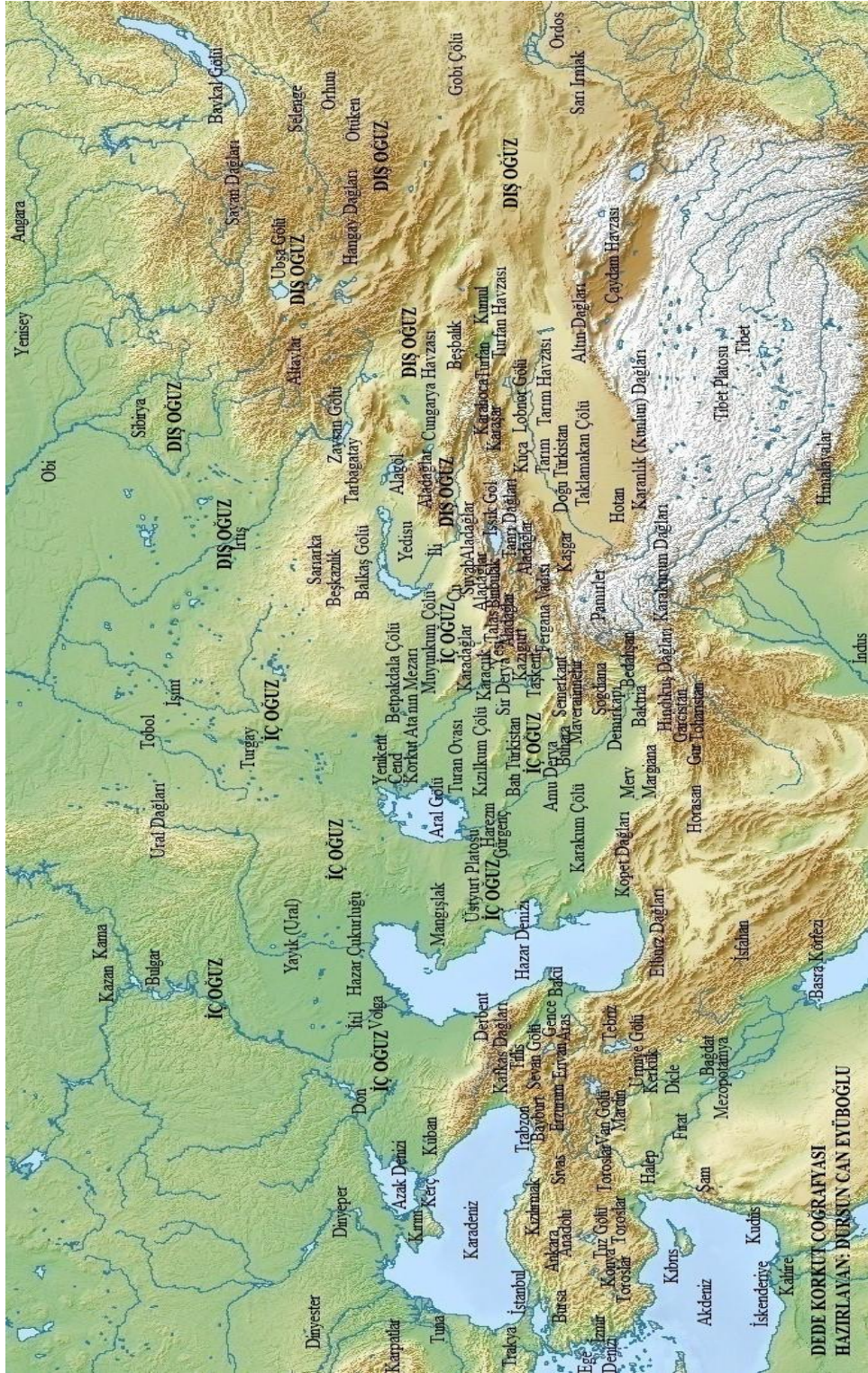
- Sina, A. (2004). "Alkestis ve Deli Dumrul", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 36, s. 225-235.
- Sultanzade, V. (2010). "Domrul Adının Kökeni Ve Deli Domrul Boyunda Bazı Motiflerin Kaynağı Üzerine", *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu-KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Epik Ənənəsində Dastan "Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə" VI Uluslararası Folklor Konfransının (Bakı, 25-26 Noyabr 2010) Materialları*. Bakı. s. 480-483.
- Sümer, F. (1959). "Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyetde Eserler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Şen, M. (2003). "Tepegöz Hikâyesi ile Polyphemos Efsanesi Arasındaki Anlayış Farkı", *Türk Dili*, S. 618, s. 602-611.
- Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Taşagıl, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşagıl, A. (2014). "Gök-Türkler I", *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 1-218.
- Taşagıl, A. (2017). *Gökbörü'nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Toksoy, A. (2008). "Kitâb-ı Diyarbekriyye'de Bayındırlılar (Kara Yülük Osman Bey'e Kadar)", *Turkish Studies*, Volume 3/4, s. 806-817.

Tural, S. (2000). “Korkut Dede/Ata’yı Kavramak Yolunda”, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. XIII-XXXVI.

Tural, S. ve Nurmemmet, A. (1999). *Gorkut Ata Türkmen Halk Nüshası*. Ankara: Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü Yayını.

Üçüncü, K. (2006). *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamiş*. İstanbul: Töre Yayın.

Ek: Haritalar

Extended Abstract

Dede Korkut Epics have an important place in many subjects such as Turkish history, geography, culture, language and literature and are one of the main reference sources about ancient Turkish life. The ancient Turks, who left us Dede Korkut Epics and many other oral culture products, lived in a wide area extending from Eastern Europe to East Asia. This vast geography includes many different landforms. This wide geography where the ancient Turks lived was also reflected in their culture and oral cultural products. It is possible to find traces of this wide geography in the Dede Korkut Epics, which have an important place in Turkish oral culture. Ancient Turks were people who knew the geography they lived in well, they had a good knowledge of geography. Information in historical sources also confirms this. This issue should be taken into consideration when evaluating the Epics of Dede Korkut, which are an epic reflection of the life of the ancient Turks, and its geography.

There are many historical, geographical and cultural layers in many oral culture products and Dede Korkut Epics that have been transferred from language to language and from generation to generation for many years. There are two main historical-geographical-literary-cultural layers in Dede Korkut: The Lower Layer and the Upper Layer.

Many place names are mentioned in Dede Korkut. One of them is Amit Suyu/Amiderya/Amu Derya. The name of Amit Suyu is mentioned in three epics in The Book of Dede Korkut. Amit Suyu in Dede Korkut is in Central Asia, the homeland of the Turks, in the sub-geography of the epic. Amit Suyu, which is mentioned in Dede Korkut, is Amu Derya. The important position of Amu Derya, which was considered the border between the ancient Turks and Persian tribes, is clearly seen in historical sources. The fact that Greek and Latin writers used Turkish to name this river must be related to the fact that this region was inhabited by Turks in the BC period. Amu Derya formed a natural border between Turks and Persian tribes. Amit Suyu (Amu Derya) and Demirkapi mentioned in Dede Korkut formed the southwest border of the Western Gokturks and Turgishs. When evaluating historical geography, especially over periods of hundreds and thousands of years, it is necessary to take into account that geography changes for various reasons. In historical sources, it is stated that Amu Derya sometimes changes its bed and flows into the Caspian Sea, and sometimes it changes its bed and flows into the Aral Sea.

Many geographical place names are mentioned in the narrations compiled about Salur Kazan in Turkmenistan. From these narrations, it is understood that this place name is in Central Asia, in the sub-geography of Dede Korkut.

Many place names in Dede Korkut, such as Aladag, Karadag, Karacuk, Kazilik Dagi, Turkistan, Amit Suyu/Amu Derya, Demirkapi etc. reflect the historical geography of the epic. Amu Suyu in the lower layer of Dede Korkut may have undergone changes in the upper layer of the epic and localized as Amit Suyu. Place names such as Hamid, Mardin, Bayburd, Trabuzan, Gurcistan seen in the upper geography of the Dede Korkut Epics carry the historical memories of the struggles of the Karakoyunlu And Akkoyunlu, both among themselves and with other Turkic tribes and other tribes. In this article, Amit Suyu in Dede Korkut; its place in the lower geography and upper geography of the epic were examined.

Keywords: Dede Korkut, Geography, Amit Suyu, Amu Derya, Ceyhun.